

İPEK YOLU ÖNCESİ TİCARET

İnsanlar gereksinimleri karşılamak için çalışır bir şeyler üretir. Üretilen malın fazlası, elde üretilmeyen diğer malların alınabilmesi için elden çıkarılır. Bu gerek günümüzdeki gibi çağdaş ticari yöntemlerle olsun ister en eski değiş tokuş yöntemleriyle olsun; özünde var alan alışveriş temelini değiştirmeden günümüze dek geldi. İnsanlar binyıllardır ticaretle uğraşüyor ve bu uğurda binlerce kilometre yol alıyor, denizler aşılıyor çöller geçiyorlar. Ünlü İpek Yolu bilinen ticaret yolları arasında belki adını en çok duyduğumuz. Yüzyıllarca ticaretin omurgası görevini yürütmüş bir rota olarak İpek Yolu, ününü hak ediyor. Ne var ki, çok daha önceleri de insanlık ticarete başlamış, Asya'yla Avrupa arasını ticari yollarla birbirine yakınlaştırmıştı. Ticaret yolları bugün kaybolmuş ya da terkedilmiş olsalar da, ticaretin nabzının attığı o dönemleri hâlâ anımsıyorlar.

Ticaretin başlaması belki insanın üretmeye başlaması kadar eski. Paleolitik çağın sonlarında ve Neolitik çağdan başlayarak insanlık uygarlığın ileri aşamalarından biri olan ticaretle de uğraşmaya başlamıştı. İlk uygarlıkların ortaya çıktığı Mezopotamya, ticaretin ilk olarak şekillenmeye başladığı bir yerd diyebiliriz. Sözelimi epipaleolitik çağ denen dönemde, MÖ 6000'li yıllarda Ortadoğu'da yer alan Halaf kültüründe ticaretin ilk örnekleri karşımıza çıkıyor. Halaf yerleşmelerinde bulunan tüm obsidyenin (Volkanik püskürmelerle oluşan doğal cam. Taş gibi sert ve keskin olduğu için yontma ve keme işlevlerini yerine getiren aletlerin ve okların başına takılırdı.) Doğu Anadolu kökenli olduğu düşünülüyor. Bu açıdan Doğu Anadolu yöresinde, Van ve Muş il sınırları içinde ele geçirilen Halaf kap parçaları, obsidyen ticaretiyle ilgili sosyal bir örgütlenmenin varlığını gösterir nitelikte. Kireçtaşı, sabuntaşı (talk), kumtaşı, serpantin ve diyoritten yapılmış taş kaplar ilgi çekici. Yumuşak taş cinslerinden oyulan mühürler, toplumda ticaretin belirli bir kesimin elinde olduğunun bir göstergesi gibi. Halaf Dönemi'nde, sosyo-ekonomik yaşamın bir şefin başkanlığında, birkaç köyün katılımıyla oluşan topluluklar biçiminde olduğu ve merkezi otoritenin olası bir ticareti idare ettiği, ekonominin ticaret dışında tarım ve hayvancılığa dayandığı tahmin ediliyor.

Öyle görünüyor ki, ticaretin sürükleyici gücü gereksinimlerse, bunu gerçekleştirmek için gerek duyulan şey de yeni bilimsel ve teknolojik gelişmeler. Gelişmelere ayak uyduran tüccarlar her zaman meslektaşlarından bir adım ötede oluyor. Bu insanlığın ilk dönemlerinde hayvanların evcilleştirilmeye başlamasından beri bilinen bir gerçek. Sözelimi, ticaretin ilk örneklerini neolitik çağlarda görüyoruz. Çakmaktaşı, obsidyen, çanak-çömlek, tuz, lacivert taşı gibi dönemin gereksinim duyulan eşyalarını uzak bölgelere taşımak için at, eşek, deve gibi dayanıklı ve yük taşımaya uygun hayvanların evcilleştirilmesi gerekmişti. Evcilleştirilen hayvanlar, hem üzerlerine yük yüklemek, hem de binek hayvanı olarak kullanılmak yoluyla tüccarların uzun yollar kat edebilmesine, o güne dek dayanıklılık isteyen yolculuklara çıkabilmesi olanak sağlamıştı. Eski tüccarlar

özellikle Ortadoğu ve Asya'da eşek ve deve gibi iklim koşullarına dayanıklı ve yük taşıyabilecek hayvanları tercih ediyorlardı. Yük arabalarının yaygın olarak kullanılmasıysa tekerleğin icat edilmesinden çok arabaların gidebileceği düzgün yolların yapılmasından sonra yaygınlaştı. Perslerin yaptığı Kral Yolu buna en iyi örnek. Gereken bir başka şeyse ticaret yollarının korunması ve güçlü devletlerin himayesi altında olması. Gerek Pers gerekse Asur tüccarları Ortadoğu'da rahat ve güvenli ticaret yapmalarını kralların himayesine borçlularlardı.

Uygarlık merkezlerinin artmasıyla insanlar ticaret yapma gereksinim duymaya başlıyorlardı. Bir bölgede yaşayan insanların tüm kaynaklara sahip olması olanaklı değildi. Bu da ticaretin ortaya çıkmasını ve gelişmesini destekleyen bir olguydu. İlk çağlarda tüccarlar kentler arasında mal alış verişine olduğu kadar bilgi ve haber alışverişi de sağlıyorlardı. Ticari kervanlar yardımıyla farklı ülkelerdeki haberler yayılıyor, insanlar görmedikleri bilmedikleri yerler hakkında daha fazla bilgi sahibi oluyorlardı. Mezopotamya ve Anadolu uygarlığın doğup geliştiği yerlerin başında geliyor. Neolitik çağda ticaretin ve kentler arası alışverişlerin karşımıza yaygın olarak çıktığı yerlerin burada bulunması şaşırtıcı değil. Atatürk Barajı nedeniyle yapılan kurtarma kazıları ve Malatya Arslantepe kazısı, Doğu Anadolu'nun gerek Malatya-Elazığ ve gerek Adıyaman-Urfa yörelerindeki kültür gelişimine ışık tutan sonuçlar vermişti. Malatya'nın kuzeydoğusundaki Değirmentepe'de bulunan mühür baskılı kil topakları, olgun bir ticaretin

varlığını kanıtlıyor. Çeşitli kaplara konan ticari mallar iyice bağlandıktan sonra, bağ üzerine konan ıslak kile ilgili kişinin ya da köyün mührü basılıyor; böylelikle, ticari mallar bir tür emniyet altına alınıyordu.

MÖ 3. bin yılda yazı Anadolu'da henüz bilinmiyor, ama Mezopotamya'da kullanılıyordu. İlk Tunç Çağı'nın sona erdiği 2. bin yıl, Anadolu'da Hitit dönemi. Tunç Çağı boyunca doruk noktasına ulaşan madencilik, bir yandan da, bölgeler ve ülkeler arası ticaretin yaygınlaşmasına neden olmuştu. Anadolu zengin altın, gümüş ve bakır yataklarına sahipti; ama, tunç (bronz) alayışımında kullanılan kalay bakımından fakirdi. Bu durum, Mezopotamya'daki Asurlu tüccarları harekete geçirmişti. Bu tüccarlar, Anadolu'da yerli krallıkların koruyuculuğunda Karum adı verilen pazar yerleri kurarak ilk ticaret örgütünü gerçekleştirdiler. Kurulan bu yoğun ticari ilişkiler yoluyla, yazı da Anadolu'da kullanılmaya başlandı. En önemli pazar yeriyse, Kayseri yakınındaki Kültepe'deki "Karum Kaniş"ti. Bulunan çivi yazılı tabletlerde bu ticaretin nasıl gerçekleştiği, neler satıldığı, ne kadar masraf yapıldığı en ince ayrıntısına kadar anlatılmakta.

Erken Bronz Çağı sonlarında (MÖ 3200-1650), bölgenin özellikle Avanos ve Kültepe'nin önemli bir ticaret merkezi olduğunu Asurlu tüccarlardan kalan pişmiş topraktan yapılmış ticaret mektuplarından öğrenmekteyiz. Anadolu'da yapılan kazılarda o döneme ilişkin ticari ilişkileri açıklayan pek çok tablet bulundu. Kapadokya'nın bilinen ilk halkları, Luviler ve Hititler. Bölgede MÖ 2500 sonlarında Asurlular ticaret kolonileri kurmuşlardı. Anadolu'nun gerçek yazılı tarihini anlatan en eski belgeler Asur ticaret kolonilerinden kalmış olan Kapadokya tabletleri. Bu tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla Asurlu tüccarlar Mezopotamya'dan çoğun-

lukla tekstil ürünleri ve kalay getiriyorlar, bunun karşılığında altın, gümüş ve bakır alıyorlardı. Özellikle Kapadokya bölgesi altın ve gümüş madenleri açısından zengin bir bölgeydi. Asurlu tüccarlar getirdikleri malların bir bölümünü kredili olarak sattıkları için bunların kayıtlarını tutmak zorundaydılar. Ticarete ilişkin tablet bolluğu buradan kaynaklanıyor.

Asurlu tüccarlar için Anadolu çekici bir yerdi. Her şeyden önce birbirine yakın birçok kent krallığı vardı. Böylelikle son varış noktasına gidene kadar gündüzleri yolculuk yapıp geceleri konaklayacak güvenli kentler bulunuyordu. Kentlerin kralları, kendi haraçlarını aldıkları sürece tüccarlara karşı barışçıl bir yaklaşım içindeydiler. Asurlular, satış için Anadolu'ya getirdikleri mallarını eşeklerle taşıyorlardı. Asurca yazılmış çivi yazılı tabletler, tüccarların ticaret yolu üzerindeki yerel krallara ve beylere % 10 pay verdiğini gösteriyor. Tüccarlar yerli halka da % 30 faizle borç veriyor, sattıkları mallar içinse ayrıca belirli miktar vergi ödüyorlardı.

Anadolu'da beylikler dönemi bitip de merkezi Hitit otoritesi kurulduktan sonra da ticaret önemli yerini korudu. Satılan malzemeler farklılık gösterse de ticaret yoluyla kurulan ilişkilerin önemi azalmadan sürdü. Hititlerin komşularıyla olan ticari ilişkilerinde demirin önemli bir rolü olduğu bir gerçek. Hititlerin Mısır firavunu I. Ramses'e demir bir kılıç yolladığı ve demir ticareti sözü verildiği biliniyor. Hititlerin Asurlularla yaptığı ticarete de demirin büyük payı vardı. O dönemde ender bulunan bir metal olan demirin gümüşten kırk kat, altından beş kat daha değerli olduğu belgelerde yer alıyor.

Kapadokya'nın "Güzel At Yetiştirilen Ülke - Güzel Atlar Ülkesi" anlamına gelen adı da Asurluların mirası. MÖ 6. yüzyılda bölgeye egemen olan Persler, Hititler'den bu yana belki de dönemin-

de dünyanın tek at üretim çiftliği olan bu yöreye, "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına gelen "Katpatukya" adını vermişti.

Ticaret tarihin her döneminde doğuyla batıyı birleştiren, kültürleri birbirine yakınlaştıran bir araç olmuştur. Doğunun zengin baharat, ipek ve porcelen gibi ürünleri batıya akarken, batı da altın, gümüş ve yün gibi malları doğuya yolluyordu. Kervanların MÖ 4000'li yıllardan beri doğuyla batıyı birbirine bağladığı biliniyor. Ticaret yolları başlangıçta yalnızca küçük ölçekli alışverişin yapıldığı bölgesel rotalar olarak karşımıza çıkıyor. Sözcülimi, Eski Mısır'da Sahra Çölü'nden Nil Vadisi'ne evcil hayvan ticareti yapıldığı biliniyor. Mezopotamya'da "Bereketli Hilal" içinde ve Anadolu'ya uzanan yolların varlığı, Asurluların bıraktığı belgelerde görülüyor. Ticaret Asya kıtasının geçmişinde de büyük yer tutuyor. Çin ve Hindistan'daki İndüs Vadisi'ni birbirine bağlayan yollar zamanla genişleyip tüm kıtayı aşan yollara dönüşmüştü. Bozkırın uçsuz bucaksız boşluklarında insanları birbirine bağlayıp birbirlerinden haber almalarını sağlayan, kervanlar ve tüccarlardı. Ticaret yollarının birbirine eklenmesi ve kıtaları birbirine bağlayan yolların ortaya çıkması, ticaretin çapını ve kazancı büyük miktarlara çıkarıyordu. Tüccarlar ilk yola çıktıkları noktadan sonra mallarını satacakları noktaya kadar yolculuk eder, mallarını bir başka tüccara satarlardı. İlk üreticiyle son kullanıcı arasında pek çok tüccar bulunuyordu. Ticaret yollarını başından sonuna kadar geçen insan sayısı çok azdı. Bu da hem malların fiyatını etkiliyor, hem de üretimin kaynağının gizlenmesine yardımcı oluyordu. Tüccarlar için malın kaynağını gizlemek çok önemliydi. Sözcülimi Roma İmparatorluğu döneminde, Roma'ya mal satan Arap tüccarlar, baharat ya da ipek

gibi ürünlerin Asya kaynaklı olduğunu gizler, bu malların yılanlarla dolu vadilerden, tek gözlü canavarların koruduğu ulaşılmaz güç bölgelerden geldiği hikâyeleri anlatırlardı.

Ticaret, bilinmeyen yerlerin keşfedilmesinde başat bir rol oynamıştı. Mezopotamya'yla İndüs Vadisi ve Bahreyn Adası arasında kurulan ticaret yolları MÖ dördüncü binyılda farklı dünyaların öğrenilmesine neden olmuş, dünyayı biraz daha küçültmüştü. Karada yük hayvanlarının yardımıyla gerçekleştirilen ticaret, denizde gemilerle yapılmaya başlamıştı. Henüz pusulanın bilinmediği bu dönemlerde bilindik kıyıların takip edilmesi gerekiyordu. Mezopotamyalı tüccarlarsa, gökbilim alanındaki bilgilerinden faydalanarak ticaret yolları üzerinde yıldızları izliyor, gidecekleri yönü bu sayede izleyebiliyorlardı. MÖ 2600'lü yıllarda Eski Mısırlıların bugünkü Lübnan'da bulunan Biblos kentine sedir ağacı almak için gitmeleri, kaynaklarda yer alan ilk deniz yolculuğu olarak kabul ediliyor. Mısırlıların seferleri ülkenin güneyine doğru da yayılıyordu. Punt ülkesi dedikleri Afrika'nın daha iç bölgelerini, Kızıl Deniz'den aşağı inen gemilerle keşfetmişler, MÖ 2500'lerde Firavun Sahure döneminde iki ülke arasında ticaret ilişkisi de başlamıştı.

Eski Mısır'da ticaret, Akdeniz üzerinden de yürütüldü. Ne var ki Akdeniz'de en büyük ticaret hacmine Girit Adası'ndaki Minos Uygarlığı sahipti. Mısır, Lübnan, Yunanistan arasında Minos gemileri bir ticaret imparatorluğu kurmuşlardı. Şarap, zeytinyağı gibi malzemeler taşıyan gemiler, uygarlıklar arasında bir köprü kurar gibiydi. Ne var ki MÖ 1550'de Thera adasındaki bir volkanın patlamasıyla başlayan doğal felaketler, Minos Uygarlığı'nın da sonunu getirdi. Akdeniz'de ticaret devam ettiyse de Minos Uygarlığı bir daha eski gücüne kavuşamadı. İlerle-

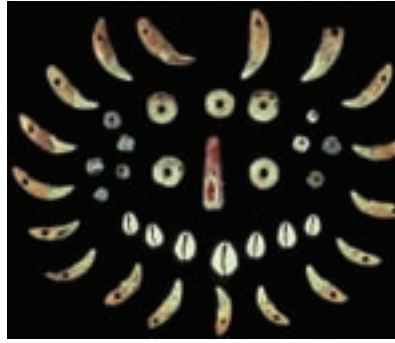
yen yıllarda Akdeniz'deki ticaret üstünlüğü daha da doğuya kayarak Fenikelilerin eline geçiyordu.

Fenikeliler aslında kendilerine Kenan halkı diyen bir halktı. İbranice "kenaani" sözcüğünün anlamlarından biri de tüccar demek ki, bu Fenikeliler anlatan bir sözcüktü. Akdeniz'de Girit uygarlıklarının etkisi zayıfladığında Fenikeliler denizlere açıldılar ve VIII. yüzyılda Yunan seferlerinin başlamasına kadar rakipsiz kaldılar. Atlas Okyanusu'na kadar ulaşan bu seferler ticaret amacıyla yapılıyordu. Böylelikle batı keşfedilmiş, uğrak ticaret limanları kurulmuş, ileride bağımsızlaşacak yeni siteler doğmuştu. Akdeniz'in Kuzey Afrika kıyılarının büyük bölümü MÖ 1. binyılda Tire, Sidon, gibi doğu Akdeniz'de bulunan Fenike kentlerinin koloniler kurmasıyla yerleşime açıldı. Fenikelilerin amaçları kendilerine yerleşecek topraklar bulmak değildi. Kolonilerin başlangıçtaki amacı İspanya'yla Fenike kentleri arasında ticaret bağına güçlendirecek ara yerleşmeler kurmaktır, başka bir deyişle konak yerleri gibi düşünülüyordu. İspanya gümüş ve kalay bakımından oldukça zengindi; bu da Fenikeli tüccarların ilgisini çekiyordu. İspanya'ya kuzey Afrika sahillerini izleyerek gitmek mümkündü. Bu yolu izlemek istemeyenler ise ikinci bir yolu izleyebilirdi: Kıbrıs, Girit, Sicilya, Sardinya'dan geçip Balear Adaları'na ulaşıyordu bu yol. Bazı kaynaklarda en eski Fenike kolonisi olarak Gades'in (Bugünkü Cádiz) MÖ 1110'da Utica'nın 1101'de, Kartaca'nın MÖ 814'te kurulduğunu söyleyen bazı tarihçiler vardır. Buna karşın bazı tarihçilere göre de Fenikeliler MÖ 8. yüzyıldan önce batıya yönelmemişlerdi. Yunan kolonilerinin tersine Fenike kolonileri uzun süre Fenike'ye bağlı kaldı.

Fenikelilerin ticaret kolonilerini Küçük Asya'ya da yaydıkları biliniyor. Doğu Kilikya bölgesindeki Samal (Zincirli Höyük), Toros Dağları'ndaki Karatepe Anadolu'daki başlıca Fenike yerleşimleri. Fenikelilerin kuzeye doğru yayılmayı sürdürdüğü ve Karadeniz kıyılarında da yerleştiği biliniyor. M.Ö. 521 yıllarında Fenikeliler Karadeniz'e geçtikleri zaman Kızılırmak ağzına gelerek Bafra ve çevresine yerleşmişler. Irmağın denize açıldığı yer geniş olduğundan gemiciler buraya rahatlıkla girebilmişler. Fenikeliler ırmağın ağzına

ticaret evleri kurmuşlar. Eskiden bu civarda iki büyük köy varmış, bunlardan birine Kumcağız, diğerine de Kumboğaz denirmiş. Fenikeliler bu köylere farya, kurdukları ticaret evlerinde Bafra ismini vermişler. Bafra isminin bu kelimedenden gelmiş olması sanılıyor.

Bir başka koloni olan Kıbrıs adasına MÖ 9. yüzyılda yerleşir Fenikeliler. Adanın zengin bakır yataklarıdır ilgilerini çeken. Malta, Sicilya gibi adalara doğal zenginliklerinden çok İspanya üzerinde bir uğrak noktası olmalarından dolayı önem kazanmıştı. Akdeniz'in sonunda karşılaştıkları Cebelitarık Boğazı'na Fenikeliler Melkart Sütunları demişlerdi. Melkart bir Fenike tanrısıydı. Denizciler tanrının onları uyarmak için denizin sonuna bu sütunları diktiğine, zaten evlerinden çok uzakta olan Fenikelilerin daha ileri gitmemesi için kendilerini uyardıklarını

düşünürlerdi. Ne var ki zamanla bilinmeyen ülkeler bulmak, oralarda ticaret yapmak isteği ağır bastı. Fenikeliler Britanya Adalarına kadar ulaştılar. Buraya Kalay Adası adını vermişlerdi. Fenikelilerin keşfettikleri ve ticaret yapmaya başladıkları bölgeler, yörenin ticari olanaklarını anlatır nitelikte isimler taşıyordu. Kalay Adası Britanya'yı, Kehribar kıyısıysa Baltık ülkelerini anlatıyordu. Toros Dağlarının eski adı Gümüş Dağlarıydı. Kıbrıs, Bakır Adası, Sina ise Malakit yarımadasıydı.

Kenan Ülkesi denen yer aslında hem askeri hem ticari anlamda sürekli göz önünde bulunan ve ön plana çıkan bir bölge. Kenan ülkesi dönemin büyük güçleri arasında stratejik bir öneme sahipti. Burada kurulan kentlerden biri Ugarit, özel konumu sayesinde bir ticaret kavşağı, kozmopolit ve zengin bir kent haline gelmişti. Ugarit'in yeniden keşfedilmesi 20. Yüzyılda oldu. Arkeologlar 1929'da Suriye'nin kuzey kıyısında bulunan Ras

Şamra'da o zamana değin bilinmeyen bir kenti gün ışığına çıkarıyorlardı. Antikçağdaki adı Ugarit olan bu kent, neredeyse 6000 km²'ye ulaşan ve içinde 100'e yakın kasabayla köy bulunan bir araziye hakim durumdaydı. Burada MÖ VIII. binyılda bir köy kurulmuştu. Bu köyün yerini MÖ 3000'e doğru bir kent aldı. En güzel konutların, tanrı Baal ile Tanrı Dağan'a adanan büyük tapınakların ve yaklaşık bir hektarlık alan kaplayan krallık sarayının inşa edildiği MÖ XV. yüzyıl, kentin en parlak dönemi oldu. Kenan diline yakın bir lehçeyle konuşan Samilerin yaşadığı Ugarit kenti Mısırlı, Hitit, Hurri, Mezopotamyalı tüccar, memur ve askerlerin, yollarının kesiştiği bir ticaret alanıydı. Bu site bağımsızlığına sahip değildi. Bütün Kenan siteleri gibi zamanın dev imparatorlukları arasında sıkışmış ve hepsine bağlılık bildirmişti. Ugarit, MÖ 1286'da Kadeş'te, II. Ramses'le karşı karşıya gelen Hitit kralı Muvattalı'ye asker sağlamıştı. Fakat aynı dönemde kendi surları içinde yaşayan Mısırlıları rahatsız etmekten kaçındı. Ticaretteki usta manevralarıyla bu alanda ne denli becerikli olduğunu gösteriyordu Ugaritliler. Akdeniz'in tüm ürünleri, ihraç ettiği Lübnan kerestesi ve denizcilerin sefer dönüşü getirdiği maden cevherleriyle köleler bu kentten geçiyordu. Kendine özgü bir alfabe geliştiren bu kentte, Doğu'da konuşulan bütün dillerde yazılıyor, bilim adamları Sümer metinlerini kopya edip, yazıcılar Kenan ülkesinin mitolojik ve edebi metinlerini Ugarit diline aktarıyorlardı.

Ticaretin gelişimi, uygarlığın gelişimiyle koşut. Her iki kavram da birbirini besleyerek gelişmesine neden oluyor. Nitekim doğuyla batıyı birbirine bağlayan ticaret yolları, Çin'le Roma arasındaki ticaretin kurulmasıyla en olgun dönemine ulaştı. İpek ve Baharat Yolu olarak bilinen ticaret rotalarının olgunlaştığı ve ticaretin uygarlıkları kavuşturduğu bir dönem başlıyordu. Bu dönemden sonra bütün savaşlar, keşifler, buluşlar ticareti etkileyecek ve yollara hakim olma gayretine dönüşecekti.

Gökhan Tok

Kaynaklar:
<http://www.eduplace.com/ss/hmss/7/c/7.8.html>
<http://www.spiceadvice.com/history/index.html>
<http://www.win.tue.nl/~engels/discovery/ancient.html>
<http://www.phoenicia.org>
<http://www.omu.edu.tr/sam/bafra/bafratarihce.htm>